

Ανθρώπινα Δικαιώματα και Πολιτότητα στην Προσχολική Εκπαίδευση: Απόψεις παιδιών

Μαρίνα Σούνουλου, Αικατερίνη Μιχαλοπούλου

1. Εισαγωγή

Τα σημερινά προγράμματα σπουδών στοχεύουν στην εκπαίδευση ατόμων με σύγχρονες δημοκρατικές αξίες για τον 21ο αιώνα (Banks, 2004· Σούνουλου & Μιχαλοπούλου, 2012). Τα άτομα αυτά αναμένεται να σέβονται τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, να είναι ευαίσθητοποιημένα στο περιβάλλον στο οποίο ζουν, να σκέφτονται, να δημιουργούν, να λαμβάνουν σωστές αποφάσεις, να αναπτύσσουν δεξιότητες κοινωνικής συμμετοχής, να υιοθετούν επιστημονικές μεθόδους για τη δημιουργία γνώσεων και να έχουν γνώση των δικών τους δικαιωμάτων και ευθυνών.

Τα ευρήματα των Κοινωνικών Επιστημών ενσωματώνονται στα προγράμματα σπουδών και στοχεύουν να εμπλουτίσουν τους μαθητές με γνώσεις, να καλλιεργήσουν ικανότητες, στάσεις και αξίες που χρειάζονται για να εναρμονιστούν με την κοινωνική ζωή και την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων (Banks, 2004).

Είναι γνωστό ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα που βασίζονται στη γνώση και στις δεξιότητες πρέπει να αναδιαρθρωθούν και να αναδιοργανωθούν σε νέα μελλοντικά προγράμματα σπουδών βασισμένα στη δημιουργικότητα, την επίλυση προβλημάτων, τη συνεργασία και τις επικοινωνιακές δεξιότητες, την αυτοκατευθυνόμενη μάθηση, την ιδιότητα του ενεργού πολίτη, τις τέχνες και την πολιτισμική ευαισθησία (McDonough & Feinberg, 2005).

2. Θεωρητικό υπόβαθρο

2.1 Εκπαίδευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα

Η εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα είναι μια διαδικασία που αποσκοπεί στη δημιουργία μιας κουλτούρας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Η εκπαιδευτική διαδικασία βασίζεται στην ενεργό συμμετοχή των παιδιών με την οποία μαθαίνουν για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και κατανοούν τα ζητήματα των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, καλλιεργούν δεξιότητες και ικανότητες για να μπορούν να υπερασπίζονται τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και να αναπτύσσουν στάσεις σεβασμού, ισότητας και αξιοπρέπειας.

Τα κράτη μέλη συμφωνούν ότι η εκπαίδευση του παιδιού θα πρέπει να στοχεύει στην προετοιμασία του παιδιού για υπεύθυνη ζωή σε μια ελεύθερη κοινωνία, με πνεύμα κατανόησης, ειρήνης, ανεκτικότητας, ισότητας των φύλων και φιλίας μεταξύ όλων των λαών, εθνικών και θρησκευτικών ομάδων (άρθρο 29, Δικαιώματα του Παιδιού, 1989).

Επομένως, η εκπαίδευση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου πρέπει να έχει καθοριστικό ρόλο σε όλες τις εκπαιδευτικές διαδικασίες (Burr & Montgomery, 2003). Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτελεί ένα πολύτιμο εργαλείο για την εισαγωγή των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εκπαίδευση για τα παιδιά (Covell, 2007). Η εκμάθηση και η βίωση των Δικαιωμάτων του Παιδιού βοηθά στην κατανόηση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στην κατανόηση ότι αυτοί οι ίδιοι κατέχουν, προσαρμόζουν και εφαρμόζουν αυτά τα δικαιώματα στο πλαίσιο αυτό που τους απασχολεί ως σχολείο (Lansdown, 2002).

2.2 Εκπαίδευση και Πολιτότητα

Η εκπαίδευση του πολίτη και η αγωγή του πολίτη σημαίνει την ανάπτυξη της γνώσης και της κατανόησης των διαφόρων θεμάτων που σχετίζονται με την πολιτότητα, των διαφόρων βασικών αξιών μιας ποικιλίας θεμελιωδών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και την αντιμετώπιση των πολλών τρόπων που εμφανίζονται στην πράξη και των τύπων των κρίσεων που προκύπτουν.

Τα σύγχρονα προγράμματα στοχεύουν στην εκπαίδευση ανθρώπων εξοπλισμένων με σύγχρονες δημοκρατικές αξίες για τον 21ο αιώνα. Αυτοί οι άνθρωποι αναμένεται να επιδείξουν σεβασμό στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ευαισθησία στο περιβάλλον στο οποίο ζουν, κριτική σκέψη, δημιουργικότητα, λήψη σωστών αποφάσεων, ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, συμμετοχή, εδραίωση επιστημονικών μεθόδων για τη δημιουργία γνώσης, ενεργή και παραγωγική κοινωνική ζωή και με γνώση των δικών τους δικαιωμάτων και ευθυνών (McLaughlin, 1992). Η καλλιέργεια των κοινωνικών δεξιοτήτων πρέπει να είναι κυρίαρχη μαζί με όλα τα άλλα σε ένα πρόγραμμα σπουδών.

Είναι επομένως απαραίτητο να αρχίσει η κουλτούρα της πολιτότητας στο νηπιαγωγείο (Σούνουγλου & Μιχαλοπούλου, 2014). Με το σχεδιασμό και την οργάνωση κατάλληλων προγραμμάτων και δραστηριοτήτων, η πολιτότητα μπορεί να μεταφραστεί και να αναγνωριστεί από τα παιδιά με συγκεκριμένες και πρακτικές ενέργειες που εξυπηρετούν την καθημερινή ζωή του σχολείου και του ευρύτερου σχολείου. Η γνώση των δικαιωμάτων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της αναπτυξιακής διαδικασίας του παιδιού (Koutselini, 2011, Παταζής, 2009).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι απαραίτητο να εξεταστεί στο επίπεδο των νηπιαγωγείων πώς σχηματίζεται η έννοια του πολίτη και πώς εκφράζεται στα προγράμματα εκπαίδευσης των παιδιών, ποιοί είναι οι στόχοι και ποιές οι προτεινόμενες προσεγγίσεις διδασκαλίας και ο τρόπος με τον οποίο μετασχηματίζεται σε αυτόν τον σκοπό.

3. Μεθοδολογία Έρευνας

3.1 Ερωτήματα, Μέθοδος, Δείγμα Έρευνας

Τα βασικά ερωτήματα αυτής της έρευνας ήταν:

- Με τις διαδικασίες διδασκαλίας και μάθησης μέσω του προγράμματος παρέμβασης αποκτήθηκαν περισσότερες γνώσεις, καλλιεργήθηκαν δεξιότητες, στάσεις, αξίες στα παιδιά, σε σύγκριση με τις γνώσεις, τις στάσεις, τις αξίες που αποκτήθηκαν χωρίς το πρόγραμμα παρέμβασης στην ομάδα ελέγχου;
- Με τις διαδικασίες διδασκαλίας και εκμάθησης μέσω του προγράμματος παρέμβασης υπήρχε μεγαλύτερο ενδιαφέρον των παιδιών σε σχέση με το ενδιαφέρον που έχουν τα παιδιά για την καλλιέργεια της πολιτότητας στην ομάδα ελέγχου;

Για να απαντήσουμε στα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα θεωρήσαμε την πιο κατάλληλη ερευνητική μέθοδο το πείραμα.

Η πειραματική μέθοδος ελέγχει τι συμβαίνει αν προστεθούν ή αφαιρεθούν στοιχεία σε μία από τις δύο ομάδες που προσομοιάζουν με την ηλικία, το φύλο αγόρια-κορίτσια, κοινωνική τάξη κλπ. Η μία ομάδα ονομάζεται πειραματική και η άλλη ομάδα ελέγχου. Η πειραματική ομάδα είναι αυτή στην οποία ο ερευνητής δρα, εφαρμόζει μια μέθοδο, ελέγχει, προσθέτει ή αφαιρεί κάτι. Η ομάδα ελέγχου, αντίθετα, είναι μια παράλληλη ομάδα, στην οποία δεν υπάρχει η επίδραση του ερευνητή και χρησιμοποιείται για να συγκρίνει τα αποτελέσματα δύο ομάδων.

Σε αυτή την έρευνα αποφασίσαμε να παρατηρήσουμε εάν υπάρχουν διαφορές ή όχι σε επίπεδο γνώσης και ενδιαφέροντος μεταξύ των παιδιών δύο ισόδυναμων ομάδων, από άποψη επιδόσεων και άλλων χαρακτηριστικών (φύλο, κοινωνικό υπόβαθρο κ.λπ.). Η μια ομάδα, η πειραματική, συμμετείχε στο πρόγραμμα παρέμβασης χρησιμοποιώντας τις ΤΠΕ και η άλλη, η ομάδα ελέγχου δεν συμμετείχε σε καμία παρέμβαση. Η ερευνήτρια ήταν η εκπαιδευτικός που πραγματοποίησε το πρόγραμμα παρέμβασης.

Η πειραματική περίοδος διήρκεσε μία σχολική χρονιά 2014-2015, ερευνήσαμε κατά πόσο υπήρξαν αλλαγές στις στάσεις, τις γνώσεις και τα ενδιαφέρο-

να των δύο ομάδων παιδιών, όσον αφορά το περιεχόμενο του θέματος, μέσω ερωτηματολογίων για παιδιά και συνεντεύξεων με παιδιά.

Ο πληθυσμός της έρευνας απαρτίζεται από 100 παιδιά προσχολικής ηλικίας, που προέρχονται από τέσσερα διαφορετικά τμήματα νηπιαγωγείων στη Θεσσαλονίκη. Η πειραματική ομάδα αποτελείται από 50 παιδιά (22 κορίτσια και 28 αγόρια) και την ομάδα ελέγχου 50 παιδιών (20 κορίτσια και 30 αγόρια). Η επιλογή ως προς το ποιά είναι η πειραματική ομάδα και ποιά η ομάδα ελέγχου ήταν τυχαία.

3.2 Ερευνητικά εργαλεία-Τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων

Ως ερευνητικά εργαλεία χρησιμοποιήσαμε το ερωτηματολόγιο, την ημιδομημένη συνέντευξη και τα φύλλα αξιολόγησης. Τα ερωτηματολόγια απαντήθηκαν από τα παιδιά των δύο ομάδων πριν και μετά την πειραματική περίοδο. Η επιλογή των ερωτηματολογίων για τα παιδιά σε συνδυασμό με τη συνέντευξη και τα φύλλα αξιολόγησης έγινε για να επιτύχουμε την τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων μας.

Στην παρούσα έρευνα, εφαρμόστηκε η τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων με δύο τρόπους: (α) διερευνήσαμε με το ίδιο ερευνητικό εργαλείο, το ερωτηματολόγιο, δύο διαφορετικές ομάδες και (β) διερευνήσαμε την ίδια πηγή (παιδιά) με τρία διαφορετικά ερευνητικά εργαλεία, το ερωτηματολόγιο, τη συνέντευξη και τα φύλλα αξιολόγησης.

3.3 Πρόγραμμα Ερευνητικής Παρέμβασης

Αυτό το ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την πολιτότητα προάγει τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και καλλιεργεί την έννοια της πολιτότητας, στοχεύοντας ταυτόχρονα στη γνωστική και τη συναισθηματική ανάπτυξη και την καλλιέργεια δεξιοτήτων.

Με το πρόγραμμα παρέμβασης ορίζεται ένας παιδαγωγικός στόχος που διανέει το επίσημο και το ανεπίσημο σχολικό πρόγραμμα και αναπτύσσεται περαιτέρω μέσω του πλαισίου παρά μέσω αποσπασματικών διδακτικών δραστηριοτήτων. Ταυτόχρονα, επιδιώκουμε την ενίσχυση ενός δημοκρατικού πολιτισμού παρέχοντας βιωματικές εκπαιδευτικές εμπειρίες.

Οι μέθοδοι διδασκαλίας που χρησιμοποιούνται στο παιδί που μαθαίνει να σέβεται τον εαυτό του και τον άλλο, να υποστηρίζει τις παγκόσμιες αξίες της ζωής όπως τονίζεται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, να σκέφτεται κριτικά, να αναπτύσσει δεξιότητες επίλυσης για τα προβλήματα, να φροντίζει και να αναλαμβάνει την ευθύνη για την ανθρω-

πινη αξιοπρέπεια, τη συμμετοχή και τη συλλογική δημοκρατική συνεργασία.

Τα οφέλη που θα αποδώσουν στους μαθητές είναι πολυεπίπεδα στον γνωστικό, συναισθηματικό και ψυχοκοινωνικό τομέα, ώστε να είναι ευαισθητοποιημένοι σε θέματα κοινωνικής αδικίας και ανισότητας.

Η αξιολόγησή του προγράμματος θα γίνει με τις δραστηριότητες, μερικές από τις οποίες θα λειτουργήσουν ως δραστηριότητες ελέγχου και τα παραγόμενα έργα των παιδιών.

4. Ανάλυση

Η ανάλυση γίνεται σε τέσσερις άξονες. Η πρώτη αφορά την ανάλυση των απαντήσεων των δύο ομάδων πειραματικής ομάδας και ομάδας ελέγχου χρησιμοποιώντας ποσοτικά δεδομένα. Ο δεύτερος άξονας αφορά την ανάλυση του λόγου των απαντήσεων των παιδιών. Ο τρίτος άξονας αναφέρεται στην εμπλοκή των παιδιών και ο τέταρτος στο αναδυόμενο πρόγραμμα των δραστηριοτήτων των παιδιών.

4.1 1ος Άξονας Ανάλυση απαντήσεων Πειραματική ομάδα- ομάδα ελέγχου

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε δείγμα 100 παιδιών στην αρχή και στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Τα αποτελέσματα αναφέρονται παρακάτω:

Ερωτήσεις pre-test και post-test

1. Η έννοια του πολίτη

- 1) Τι σημαίνει η λέξη πολίτης;
- 2) Χρησιμοποιείς υπολογιστή/τάμπλετ; (Έννοια ψηφιακού πολίτη)
- 3) Γνωρίζεις τους κανόνες χρήσης του υπολογιστή και πώς να προστατεύεις τον εαυτό σας αν βλέπεις κάτι που δεν σου αρέσει στην οθόνη;

2. Δημοκρατία

- 1) Τι καταλαβαίνεις όταν ακούς τη λέξη δημοκρατία;
- 2) Θα ήθελες να έχεις έναν αρχηγό στην ομάδα να αποφασίσει για εσάς ή θα ήθελες να εκφράσεις τη γνώμη σου και να αποφασίσετε μαζί τι θέλετε;

3. Ελευθερία

- 1) Πώς αισθάνεσαι όταν σου λέει η μαμά ή ο μπαμπάς ότι δεν θα πάτε βόλτα επειδή έκανες μια αταξία;
- 2) Πώς νιώθεις αν σου απαγορεύει η μαμά ή ο μπαμπάς να παίζεις με

τον καλύτερο φίλο σου στη γειτονιά;

4. Δικαιώματα και υποχρεώσεις

- 1) Τι σημαίνει η λέξη επιθυμία; Πες μου κάτι που θέλεις να κάνεις.
- 2) Τι σημαίνει υποχρέωση; Πες μου κάτι που δεν θέλεις να κάνεις.
- 3) Ποιά δικαιώματα (βλέπουν στις κάρτες τα Δικαιώματα του Παιδιού) ισχύουν για το σχολείο;
- 4) Είναι το δικαίωμα κάθε παιδιού να αισθάνεται ευτυχισμένο και ασφαλές στο σχολείο;
- 5) Έχετε ακούσει για τα Δικαιώματα του Παιδιού;
- 6) Τι βλέπεις στην εικόνα (κάρτες με τα Δικαιώματα του Παιδιού);

5. Ισότητα

- 1) Εάν είχες στην τάξη σας ένα παιδί από την Αφρική θα κάνετε παρέα;
- 2) Μπορούν τα κορίτσια να παίζουν με αυτοκίνητα; Τα αγόρια μπορούν να παίζουν με κούκλες;

6. Εμπιστοσύνη – Σεβασμός

- 1) Εάν σου πει ο συμμαθητής σου ένα μυστικό, θα το κρατήσεις για σένα;
- 2) Μαλώνεις με τους συμμαθητές σου; Γιατί;

7. Ειλικρίνεια

- 1) Λές ψέματα; Γιατί;
- 2) Εάν κάνεις μια αταξία στο σχολείο, θα το πεις στον δάσκαλο;

8. Υπευθυνότητα

- 1) Ποια λέξη ή εικόνα έρχεται στο μυαλό σου όταν ακούς την πρόταση "Είμαι υπεύθυνος";
- 2) Έχετε κανόνες στο σπίτι; στο σχολείο;

9. Δικαιοσύνη

- 1) Αν γίνει μια αταξία στην τάξη και γνωρίζεις ότι το λάθος είναι του φίλου σου, θα πεις ποιός φταίει;
- 2) Αν βρίσκεστε στην τραμπάλα με έναν φίλο και δύο άλλα παιδιά περιμένουν να κάνουν τραμπάλα, θα κατεβείτε για να ανεβούν τα άλλα παιδιά;

10. Συμπόνια-αλληλεγγύη

- 1) Ξέρεις τι σημαίνει η λέξη συμπόνια, αλληλεγγύη;
- 2) Δίνεις παιχνίδια και ρούχα σε παιδιά που δεν έχουν;
- 3) Όταν η μαμά ή ο μπαμπάς είναι άρρωστος κάνεις φασαρία στο σπίτι;

11. Συνεργασία- Συμμετοχή

- 1) Σου αρέσει να παίζεις με άλλα παιδιά ομαδικά παιχνίδια;
- 2) Όταν συζητάτε κάτι στο σχολείο, θέλεις να πεις τη γνώμη σου;

Στις απαντήσεις τους, στο πρώτο σύνολο ερωτήσεων, τα παιδιά και στις δύο ομάδες στο pretest δεν γνώριζαν την έννοια του πολίτη και μετά το πρόγραμμα τα παιδιά στην πειραματική ομάδα έδωσαν απαντήσεις σχετικά με το νόημα της λέξης πολίτη, ενώ οι αντιδράσεις των παιδιών στην ομάδα ελέγχου δεν αποκλίνουν από τον προκαταρκτικό έλεγχο. Επίσης, σχεδόν όλα τα παιδιά από τις δύο ομάδες χρησιμοποιούν tablet, αλλά τα παιδιά στην πειραματική ομάδα μετά το πρόγραμμα παρέμβασης γνώριζαν τους κανόνες συμπεριφοράς στο Διαδίκτυο.

Στο δεύτερο σύνολο ερωτήσεων τα παιδιά και στις δύο ομάδες δεν ανέφεραν κάτι για το νόημα της λέξης δημοκρατία. Αλλά μετά το πρόγραμμα παρέμβασης, η πειραματική ομάδα είχε ενδιαφέρουσες απόψεις και έδωσε σημαντικές απαντήσεις που δείχνουν πώς σκέφτεται το παιδί.

Στο τρίτο σύνολο ερωτήσεων δεν υπήρξαν αξιολογικές απαντήσεις και φάνηκε ότι υπήρχε έλλειψη γνώσης. Η ομάδα ελέγχου ήταν στο ίδιο επίπεδο των απαντήσεων μετά τη δοκιμή.

Στο τέταρτο σύνολο ερωτήσεων φαίνεται ότι τα παιδιά είχαν άγνοια των εννοιών. Ωστόσο, η πειραματική ομάδα παρουσίασε σαφείς αλλαγές στις απαντήσεις λόγω των δραστηριοτήτων και των ενεργειών κατά τη διάρκεια της παρέμβασης.

Στο πέμπτο σύνολο ερωτήσεων για την έννοια της ισότητας υπήρχε αλλαγή της άποψης και της στάσης στις απαντήσεις της πειραματικής ομάδας, η οποία δεν φάνηκε στην ομάδα ελέγχου.

Στο έκτο σύνολο ερωτήσεων, οι απαντήσεις υποδεικνύουν ότι οι απαντήσεις των ομάδων δεν διέφεραν. Ωστόσο, μεγάλες διαφορές δεν υπήρχαν και στις απαντήσεις μετά την παρέμβαση.

Στο έβδομο σύνολο ερωτήσεων και οι δύο ομάδες είχαν την ίδια ανταπόκριση στις απαντήσεις. Ωστόσο, στις απαντήσεις των παιδιών στην πειραματική ομάδα στο post test, τα ποσοστά αυξήθηκαν σε σχέση με τα pre test, αυτό δείχνει ότι οι δραστηριότητες του προγράμματος παρέμβασης έπαιξαν καταλυτικό ρόλο.

Στο όγδοο σύνολο ερωτήσεων τα παιδιά από την πειραματική ομάδα απάντησαν με πιο πλούσιες απαντήσεις στη δοκιμασία μετά από σύγκριση με το post test. Τα παιδιά της ομάδας ελέγχου δεν είχαν απόκλιση από το pre test.

Στο ένατο σύνολο ερωτήσεων δεν υπήρχε διαφορά στις απαντήσεις και στις δύο ομάδες.

Στο δέκατο σύνολο ερωτήσεων οι απαντήσεις των παιδιών δεν διέφεραν. Εντούτοις, μετά το πρόγραμμα παρέμβασης φαίνεται να υπάρχει μια μεταβολή των παραδοχών των απαντήσεων της πειραματικής ομάδας. Οι απαντήσεις των παιδιών σχετίζονται άμεσα με τις δραστηριότητες που διεξήχθησαν.

Στο ενδέκατο σύνολο ερωτήσεων δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές στο pre test μεταξύ των ομάδων. Στο post test αυξήθηκαν τα ποσοστά της πειραματικής ομάδας στις απαντήσεις των παιδιών που συμμετείχαν στις δραστηριότητες.

Με βάση τα παραπάνω υπογραμμίζεται η σημασία του προγράμματος παρέμβασης για την αλλαγή στάσεων και το δικαίωμα στην ενημέρωση των παιδιών σχετικά με τα βασικά ζητήματα που τους απασχολούν και επηρεάζουν και επηρεάζονται.

4.2 2ος Άξονας Ανάλυσης Ανάλυση λόγου των απαντήσεων των παιδιών

Σε αυτή την ενότητα θα αναλύσουμε τις απαντήσεις των παιδιών (Μιχαλοπούλου, 2009) σχετικά με την έννοια της ιδιότητας του πολίτη και των δικαιωμάτων και πώς τις καταλαμβάνουν με βάση α) το πώς ορίζουν την έννοια, β) πώς συζητήσουν άλλες έννοιες που συνθέτουν την έννοια της ιδιότητας του πολίτη, και γ) πώς αντιλαμβάνονται τη γνώση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Σε κάθε ενότητα, η οποία αναφέρεται σε μια έννοια που αποτελεί την έννοια της ιδιότητας του πολίτη, αναζητούνται τα κύρια ερμηνευτικά ρεπερτόρια, οι θέσεις υποκειμένου και τι διαπραγματεύεται. Παρακάτω είναι η ανάλυση των απαντήσεων κατά τον καθορισμό του δικαιώματος.

1) Δικαίωμα - υποχρέωση

Σχεδόν όλα τα παιδιά από τα ερωτήματα του pre test δεν ήταν σε θέση να καθορίσουν την έννοια, δεν ήταν ενημερωμένα σχετικά με τη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού και του περιεχομένου της.

Τα παιδιά αναφέρθηκαν στην έννοια του δικαιώματος με διάφορους τρόπους κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του προγράμματος. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι εξής:

α) το δικαίωμα στην ελευθερία

β) ως έννοια προστασίας

γ) υπό την έννοια ότι συνυπάρχει με την έννοια της δέσμευσης

δ) ως έννοια που σχετίζεται με την έννοια του νόμου

Αποσπάσματα απαντήσεων:

-Δ: Δικαίωμα είναι ό, τι είναι δικό μας να κάνουμε, είναι δικό μας !!

-Α: Το δικαίωμα κάθε παιδιού είναι να παίζει!

Παρατηρώντας τους παραπάνω άξονες, παρατηρείται ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται τα δικαιώματά τους σε σχέση με τις υποχρεώσεις και προκύπτει παραβίαση της εφαρμογής τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται τα δικαιώματά τους, υπό το πρίσμα της συμμετοχής και της ελευθερίας της έκφρασης (Taylor, 2001).

Τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν την έννοια του δικαιώματος σε σχέση με την έννοια της υποχρέωσης (Bjerke, 2011· Σουέρεφ, 2012).

Απόσπασμα απαντήσεων

Χ: εκτός από τα δικαιώματα έχουμε και ευθύνες!

2) Ελευθερία

Στις απαντήσεις τους τα παιδιά συγχέουν την έννοια της πολιτότητας με την έννοια της ελευθερίας (Taylor et al, 2001· Σουέρεφ, 2012). Αναφέρονται στην έννοια της ελευθερίας, μιλούν αόριστα για κάτι που σχετίζεται με τη δραστηριότητα σε πράγματα που πρέπει να κάνουμε, η ανάγκη να κάνουμε ό, τι θέλουμε. Αντιλαμβάνονται την ελευθερία ως μη περιορισμό.

Αποσπάσματα απαντήσεων:

-Δ: κάνω κάτι που θέλω.

-Ρ: Η ελευθερία είναι η ζωή.

-Φ: Ελευθερία είναι να κάνουμε ό, τι θέλουμε, αλλά να είναι καλό. Μην κάνουμε κακό ο ένας στον άλλο.

3) Δικαιοσύνη

Από τις απαντήσεις των παιδιών υπάρχει σύνδεση της ιδιότητας του πολίτη με την έννοια της δικαιοσύνης και δίκαιης συμπεριφοράς (Taylor et al., 2001)

Αποσπάσματα απαντήσεων:

Δ: δεν είναι δίκαιο να πάρετε όλους τους μαρκαδόρους Ν!

Φ: δεν έχετε κανένα δικαίωμα! Η Μ είναι η αρχηγός και αυτή θα μας πει τι να κάνουμε.

4) Σεβασμός, εμπιστοσύνη

Τα παιδιά αντιλαμβάνονται την πολιτότητα ως έκφραση ενδιαφέροντος στο

άλλο, αλληλεπιδρούν με τους άλλους με αμοιβαίο σεβασμό (Thornberg, 2008).

Αποσπάσματα απαντήσεων:

Παίζοντας το παιχνίδι αστέρι, όπου πρέπει να ισορροπήσουν.

-Τι θα γίνει αν δεν ισορροπήσει ο ένας στον άλλον;

-Αν δεν τον εμπιστεύομαι τι θα συμβεί;

-Παιδιά: Θα πέσουμε!

5) Η ισότητα

Τα παιδιά αναφέρονται στην ισότητα με την έννοια του μεγέθους στα μαθηματικά. Ωστόσο, μέσα από τις δραστηριότητες κατανοούν το διαφορετικό σε πολιτισμικό επίπεδο.

Αποσπάσματα απαντήσεων:

A: Είμαστε ίσοι επειδή έχουμε το ίδιο ύψος.

B: Όλα τα παιδιά είναι ίσα.

X: Δεν έχει σημασία από ποια χώρα είναι ένα παιδί.

K: Επειδή είναι σε μια αναπηρική καρέκλα, δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να παίζει!

6) Συμμετοχή

Τα παιδιά συμμετέχουν και επιβεβαιώνουν ότι μπορούν να είναι ενεργοί φορείς δράσης για να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να βρουν λύση στα προβλήματά τους σε επίπεδο σχολικής μονάδας (Davis & Hogan, 2004· Tisdall & Davis, 2004· Wardale & Troake, 2003).

Αποσπάσματα απαντήσεων

A: Θα ψηφίσουμε και εμείς και θα δούμε ποιος θα βγει πρόεδρος!

A: Θέλω να ψηφίσω και τον A. και τον B.

7) Δημοκρατία

Η δημοκρατία συνδέεται στον λόγο τους με την έννοια της ελευθερίας του λόγου και της ελευθερίας της έκφρασης (White, 2002).

Αποσπάσματα απαντήσεων:

-M: Είναι μια έννοια σχετική, που δεν μπορώ να εξηγήσω!

-X: Όταν θα ψηφίσουμε!

-B: Η δημοκρατία είναι για να πούμε τη γνώμη μας!

8) *Ειλικρίνεια*

Η έννοια της ειλικρίνειας αναφέρεται από τα παιδιά, γιατί δεν πρέπει να λένε ψέματα και τη συνδέουν με την έννοια του δικαιώματος.

Αποσπάσματα απαντήσεων

A: Όταν λέμε ψέματα είναι σαν να κοροϊδεύουμε τους εαυτούς μας.

A: Δεν μου αρέσει να λέω ψέματα, ή να μου λένε.

9) *Ευθύνη, αυτονομία*

Οι έννοιες της ευθύνης, αυτο-ελέγχου και αυτονομίας συνδέονται με την έννοια του ορίου και του δικαιώματος. Απάντησαν ότι οι κανόνες δεν υπάρχουν μόνο στο σχολείο και στο σπίτι, αλλά και σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Οι κανόνες και τα πλαίσια δρουν αποτελεσματικά στους ανθρώπους σε συγκεκριμένες συμπεριφορές για την οικογένεια, το σχολείο, την κοινωνία (Thornberg, 2008).

Αποσπάσματα απαντήσεων

A: Να ταΐζουμε τα κατοικίδια ζώα!

K: Να μην μουτζουρώνουμε τα βιβλία !!

10) *Συμπόνια-αλληλεγγύη*

Τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι η συμπόνια και η αλληλεγγύη είναι απαραίτητα για να ζουν όλα τα παιδιά και οι άνθρωποι αρμονικά. Λένε ότι θέλουν να βοηθήσουν και όποτε μπορούν, το κάνουν. Είναι ένα από τα χαρακτηριστικά του πολίτη.

Απόσπασμα απαντήσεων

-A: Συμπόνια αλληλεγγύη σημαίνει ότι κάποιος έχει χτυπήσει και θα πάω να τον βοηθήσω και θα του πω «μην κλαις, αισθάνομαι τον πόνο σου»!

11) *Πολίτης- Ψηφιακός πολίτης*

Τα παιδιά κατανοούν την έννοια της πολιτότητας, όπως το να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις, αλλά δεν αναφέρονται στο νόμο, αλλά στα όργανα που επιβάλλουν το νόμο.

Αποσπάσματα απαντήσεων

A: Οι πολίτες έχουν ένα χαρτί που γράφει ότι είναι πολίτες της χώρας. Ο μπαμπάς μου έχει ταυτότητα που λέει είναι Έλληνας.

Σ: Αν ο μπαμπάς περάσει με κόκκινο, θα τον πιάσει ο αστυνόμος!

Τα παιδιά χρησιμοποιούν καθημερινά τα ψηφιακά μέσα (υπολογιστή, το tablet) και θα πρέπει να γνωρίζουν ότι υπάρχουν κανόνες. Τα περισσότερα παιδιά δεν έχουν επίγνωση αυτών των κανόνων και η χρήση των ψηφιακών μέσων είναι ανεξέλεγκτα χωρίς την επιτήρηση των γονέων.

Αποσπάσματα απαντήσεων για τον ψηφιακό πολίτη.

A: Παίζω όσες ώρες θέλω.

K: Θέλω να πάω στον παππού και τη γιαγιά, επειδή έχουν Internet και μπορώ να παίζω.

Μετά από τα θέματα του προγράμματος και την ασφάλεια στο Διαδίκτυο, τα παιδιά αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν κανόνες που πρέπει να ακολουθούνται, ώστε να είναι ασφαλείς από κακόβουλες ενέργειες και δεδομένα.

Αποσπάσματα απαντήσεων για τον ψηφιακή πολίτη.

A: Πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ποια παιχνίδια παίζουμε, γιατί μπορεί να μην είναι για μας!

N: Ζητώ από τη μητέρα μου να δει αν το παιχνίδι είναι κατάλληλο για μένα, αλλιώς δεν παίζω.

4.3 3ος Άξονας Ανάλυσης Συμμετοχή των παιδιών

Η συμμετοχή των παιδιών στο σχεδιασμό του προγράμματος σπουδών συμβάλλει καθοριστικά στην ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους. Τα παιδιά μέσα από προγράμματα που ενθαρρύνουν τη συμμετοχή τους μπορούν να αναπτύξουν κοινωνικές και γνωστικές δεξιότητες, καθώς και την αίσθηση της σύνδεσης με άλλους ανθρώπους και τη φύση. Μπορούν επίσης να αναπτύξουν την ικανότητα να διαχειριστούν το περιβάλλον τους, θέτοντας τα θεμέλια για μια ποιοτική και ισορροπημένη ζωή.

Βασικό κριτήριο για την επιλογή της μεθόδου υπήρξε η χρήση της φαντασίας και ο οραματισμός εναλλακτικών σεναρίων (Cunningham et al., 2003), καθώς και το πλαίσιο ελευθερίας στην έκφραση των παιδιών (Tsevreñi, 2010). Σε αντίθεση με τις ποσοτικές μεθόδους οι οποίες έχουν αποτύχει να αποτυπώσουν τις απόψεις των παιδιών, η μέθοδος της συγγραφής ιστορίας, γίνεται σε προφορικό πλαίσιο, καθώς τα παιδιά στο νηπιαγωγείο δεν γράφουν, αποτυπώνει όλο τον πλούτο των ιδεών των παιδιών (Cunningham et al., 2003· Tsevreñi, 2010).

Για την εφαρμογή της μεθόδου, διεξήχθησαν συνεντεύξεις των παιδιών της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου. Τα παιδιά, από την παιδική ηλικία, έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε διαδικασίες διαμόρφωσης του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, καθώς έχουν την ικανότητα να εκφράζουν τις ιδέες τους, να

οραματίζονται μελλοντικά σενάρια και να συμμετέχουν ουσιαστικά στον σχεδιασμό (Cunningham et al., 2003).

Το θέμα των συνεντεύξεων ήταν επικεντρωμένο στις ιδέες των παιδιών για την έννοια του πολίτη και στη διάθεσή τους για συμμετοχή και την έκφραση ιδεών. Σκοπός ήταν η διερεύνηση της διάθεσης και της ικανότητας των παιδιών να συμμετέχουν στα ζητήματα που άπτονται της λειτουργίας της καθημερινότητάς τους σε κοινωνικό επίπεδο στο πλαίσιο της τάξης, αλλά και στον τρόπο διαμόρφωσης της έννοιας του πολίτη μέσα από βιωματικές δραστηριότητες που καλλιεργούν δεξιότητες και ικανότητες που συνθέτουν την ιδιότητα του πολίτη.

Μέσα από τις συνεντεύξεις, τα παιδιά κλήθηκαν να αποτυπώσουν:

1. το όραμα των παιδιών για το μέλλον των δικαιωμάτων όλων των παιδιών
2. την αυτοπεποίθηση σε σχέση με τις ιδέες τους
3. τη διάθεση συμμετοχής
4. τα ζητήματα στα οποία θα ήθελαν να συμμετέχουν

4.3.1 Ανάλυση των δεδομένων

Οι ιστορίες των παιδιών αναλύθηκαν με ποιοτικό τρόπο και κωδικοποιήθηκαν με σκοπό να διερευνηθούν οι απόψεις των παιδιών για την έννοια του πολίτη, το όραμά τους για το μέλλον και η στάση τους στο ζήτημα της συμμετοχής. Η ανάλυση των δεδομένων βασίστηκε σε βασικές αρχές και τεχνικές της θεμελιωμένης θεωρίας (Strauss & Corbin 1998).

Στο στάδιο της κωδικοποίησης των δεδομένων διαμορφώθηκαν τέσσερις κατηγορίες:

1. το όραμα των παιδιών για το μέλλον των δικαιωμάτων όλων των παιδιών
2. η εμπιστοσύνη των παιδιών στις ιδέες τους
3. η θέλησή τους για συμμετοχή
4. τα ζητήματα που ενδιαφέρουν τα παιδιά

1. Το όραμα των παιδιών για το μέλλον των δικαιωμάτων όλων των παιδιών

- δικαίωμα στη ζωή
- οικογένεια
- να έχουν όλα τα παιδιά φαγητό, νερό, στέγη, σχολείο
- παιδεία περισσότερα σχολεία, περισσότεροι δάσκαλοι

2. Η εμπιστοσύνη των παιδιών στις ιδέες τους

• τα παιδιά πιστεύουν στις ιδέες τους, αλλά δεν ισχύει το ίδιο και για τους μεγάλους

3. Η θέληση των παιδιών για συμμετοχή

- θέληση για συμμετοχή

- οι ενήλικες είναι υπεύθυνοι

4. Τα ζητήματα που ενδιαφέρουν τα παιδιά

- παιχνίδια δραστηριότητες για παιδιά, διασκέδαση παιδιών χώροι παιχνιδιού, παιδικές χαρές, παγοδρόμιο, ζωολογικό κήπο, κέντρα για δραστηριότητες
- προστασία περιβάλλοντος ανακύκλωση
- πολιτισμός – παράδοση
- πολιτιστικό κέντρο δραστηριοτήτων για παιδιά
- ανάγκες των παιδιών
- να λέω τη γνώμη μου και να με ακούνε
- συμμετοχή στα πράγματα που κάνουν οι ενήλικες
- παιδεία, πιο πολλοί δάσκαλοι
- φροντίδα περιβάλλοντος
- οι άνθρωποι να συμπεριφέρονται καλά
- ασφάλεια, να μην υπάρχουν κλέφτες

Είναι φανερό από τις παραπάνω αναφορές και την ανάλυση ότι τα παιδιά γνωρίζουν τι θέλουν και είναι ικανά να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με το πώς μπορούν να διαμορφώσουν το περιβάλλον ανάλογα με τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους.

4.4 4ος Άξονας Ανάλυσης Αναδυόμενο πρόγραμμα παιδιών

Η καινοτομία του προγράμματος έγκειται στο γεγονός ότι καθιστά τα παιδιά πρωταγωνιστές του προγράμματος. Παρόλο που υπάρχει ένα γενικό πλαίσιο προγραμματισμού από την ερευνήτρια, οι ιδέες, τα ενδιαφέροντα και οι προτιμήσεις των παιδιών κυριαρχούν. Οι γνώσεις και οι αντιλήψεις των παιδιών αξιοποιούνται και οι ιδέες τους είναι καταλυτικός παράγοντας για την προώθηση του προγράμματος. Κατά την υλοποίηση του προγράμματος δίνεται ελευθερία στην έκφραση απόψεων και καθοδήγηση από τις ιδέες και τις προτιμήσεις των παιδιών.

Τα παιδιά είναι εκείνα που θέτουν υποστόχους ταυτόχρονα με τους στόχους του προγράμματος παρέμβασης. Επιλέγουν δραστηριότητες και σχεδιάζουν πορείες μάθησης. Προετοιμάζουν εξορμήσεις στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, προετοιμάζουν συνεντεύξεις, συλλέγουν υλικό και το διαχειρίζονται. Προσπαθούν να εξηγήσουν φαινόμενα και γεγονότα, αναπτύσσουν δικές τους θεωρίες, αναζητούν την αιτία και το αποτέλεσμα, παίρνουν πρωτοβουλίες και συμμετέχουν με σκοπό την καλλιέργεια της κοινωνικής συμβίωσης και της διαμόρφωσης ενός περιβάλλοντος που όλοι έχουν ευθύνες και δικαιώματα. Οι ιδέες και οι ενέργειες των παιδιών είναι το εφαλτήριο για γόνιμη ανταλλαγή απόψεων και βιωμάτων.

Το αναδυόμενο πρόγραμμα δε σημαίνει απουσία προγραμματισμού. Το αναδυόμενο πρόγραμμα είναι ένα πρόγραμμα που διατρέχει το πρόγραμμα παρέμβα-

σης, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στα παιδιά να συνδιαμορφώνουν το πλαίσιο μάθησης και να γίνεται βιωματική και ουσιαστική η μάθηση και η καλλιέργεια της έννοιας του πολίτη. Το αναδυόμενο πρόγραμμα απαιτεί δομή και διάρθρωση με διδακτικές στρατηγικές που διευκολύνουν την ερευνήτρια και τους εκπαιδευτικούς να οδηγήσουν τα παιδιά στη διερεύνηση θεμάτων του πραγματικού κόσμου. Είναι μια πολύπλοκη και πολυσύνθετη διαδικασία αλλά και μια ευέλικτη προσέγγιση που συνδέει τη μάθηση με τη διδασκαλία.

Ο σκοπός του προγράμματος μπορεί να είναι προδιαγεγραμμένος αλλά οι επιμέρους στόχοι μπορούν να τεθούν εξαρχής αλλά και κατά την διάρκεια. Οι ιδέες, τα ερωτήματα και οι προβληματισμοί μπορεί να πηγάζουν από την καθημερινότητα των παιδιών και να εκφράζονται με ποικίλους τρόπους και με διάφορες τεχνικές.

Οι δραστηριότητες που αναδύθηκαν ήταν αυθεντικές και προκλητικές και έγιναν στο πλαίσιο της έρευνας και όχι του διδακτισμού, καθώς έχουν νόημα για τα ίδια τα παιδιά. Η αλληλεπιδραστική μάθηση είναι στο προσκήνιο, αφού τα παιδιά εκτέθηκαν σε αντιπαράθεσεις, σε συζητήσεις, σε συμφωνίες, στην καταγραφή των απόψεων και στην ανατροφοδότηση. Η έμφαση δόθηκε στους ποικίλους τρόπους λύσης των προβλημάτων, ώστε κάθε παιδί ανάλογα με τις ανάγκες και τις προτιμήσεις του, να αναδεικνύει τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του.

5. Συμπεράσματα-Συζήτηση

Με βάση τα αποτελέσματα και την ανάλυση των τεσσάρων αξόνων αποδεικνύεται ότι τα παιδιά είχαν ενεργό ρόλο και οι γνώσεις και οι στάσεις σχετικά με τις έννοιες των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και του πολίτη μεταβλήθηκαν.

Ο σκοπός αυτής της έρευνας ήταν η ανάπτυξη και η υλοποίηση προγραμμάτων που να συμβάλλουν στην ενεργητική συμμετοχή των παιδιών στο νηπιαγωγείο και να διερευνήσει τις απόψεις των παιδιών σχετικά με την έννοια του πολίτη και των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, καθώς και να μελετήσει τον τρόπο που οι φορείς και τα επίσημα κείμενα προωθούν αυτές τις έννοιες.

Μέσα από το πρόγραμμα παρέμβασης παρουσιάσαμε μια ολοκληρωμένη πρόταση για την εκπαίδευση του ενεργού μετασχηματιστικού πολίτη. Η αξιολόγηση του προγράμματος έγινε από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, οι οποίοι είχαν ρόλο συνδημιουργού. Το πρόγραμμα συνδιαμορφώθηκε με τα παιδιά με στόχο τον στοχασμό και τον αναστοχασμό.

Η κριτική εξέταση των κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών καλλιεργεί πολίτες ικανούς και ενεργούς μέσα από την ενσυναίσθηση. Μέσα από το πρόγραμμα παρέμβασης τονίζεται αυτή η εξέταση κοινωνικών φαινομένων για την διαμόρφωση του πολίτη που θα είναι επαρκής να διαμορφώσει την σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία με πιο δημοκρατικό τρόπο (Μάγος, 2013).

Η εκπαιδευτική παρέμβαση υλοποίησε τους στόχους της. Το σύνολο των παιδιών της ερευνητικής ομάδας ενεργοποιήθηκε και επιζητούσε την αλλαγή. Η αλλαγή νοείται ως ανάγκη συμμετοχής σε αυτά που αφορούν τα παιδιά και τα επηρεάζουν, στην ελεύθερη έκφραση, στο σεβασμό από τους ενήλικες και τους συνομηλίκους, στη δικαιοσύνη. Μετά την παρέμβαση υπήρξε αλλαγή για περισσότερη υποστήριξη στα δικαιώματα, στην υποστήριξη για δράση και αποδοχή του άλλου και στο πώς επιλύονται οι διαφορές μεταξύ των παιδιών.

Η αποδοχή της διαφορετικής γνώμης, της διαφορετικής αντίληψης ως χαρακτηριστικό γνώρισμα του πολίτη επιφέρει ένα αίσθημα αναζήτησης του δικαίου και της αλλαγής προς μια δημοκρατικότερη διαδικασία (Πανταζής, 2009). Οι μαθητές μέσα από το πρόγραμμα άλλαξαν στάσεις και αντιλήψεις για το διαφορετικό από τους ίδιους, πραγματοποιώντας συζητήσεις για κοινωνικά ζητήματα αλλά και δημοκρατικές διαδικασίες για την αποδοχή του άλλου ως διαφορετικού και την ανάληψη δράσης, που αποτελούν χαρακτηριστικά του ενεργού πολίτη.

Βιβλιογραφία

- Allan, I., & l'Amson, J. (2004). Rights-In's Children school: Power, assemblies and assemblages. *The International the Journal of Children's Rights*, 12, 123-138. <https://dx.doi.org/10.1163/1571818041904335>
- Banks, J. A. (Ed.). (2004). *Diversity and citizenship education: Global perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bjerke, H. (2011). Children as deifferently equal responsible beings. Children's views norwegian of responsibility. *Childhood*, 18(1), 67-80.
- Burr, R., & Montgomery, H. (2003). *Understanding Childhood: An interdisciplinary approach* (pp. 135-178). John Wiley and Sons.
- Covell, K. (2007). Children's rights education: Canada's best kept secret. In K. Covell (Ed.), *A question of commitment: Children's Rights in Canada*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Cunningham, C., Jones, M., & Dillon, R. (2003). Children and Urban Regional Planning: Participation in the Public Consultation Process through Story Writing. *Children's Geographies*. <https://dx.doi.org/10.1080/14733280302194>
- Davis, J., & Hogan, A. (2004). Research with children: Ethnography, participation, disability, self-empowerment, In C. Barnes, & G. Mercer (Eds.), *Implementing the Social Model of Disability: Theory and Practice*. Leeds: Disability Press.
- Lansdown, G. (2002). Human rights and education. In Schweisfurth, M., Davies, L. & Harber, C. (Eds.), *Learning Democracy and Citizenship. International Experiences*. Oxford: Symposium Books, 51-64.
- Μάγος, Κ. (2013). «Η συμβίωση σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία». Τα σχέδια

- εργασίας στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Στο Χ. Γκόβαρης (Επιμ.), *Διδασκαλία και μάθηση στο διαπολιτισμικό σχολείο* (σσ. 199-222). Αθήνα: Gutenberg.
- McDonough, K., & Feinberg, W. (2005). *Citizenship and education in liberal-democratic societies : teaching for cosmopolitan values and collective identities*. Oxford University Press.
- McLaughlin, T. H. (1992). Citizenship, diversity and education: A philosophical perspective. *Journal of Moral Education* , 21 (3), 235-250.
- Koutselini, M. (2011). Action Research as an Educational Process of Teachers' and Students' Development. 1, 4-10. <http://www.actionresearch.gr>.
- Μιχαλοπούλου, Κ. (2009). *Ο προφορικός λόγος στην προσχολική εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο. Ν. 2101/2-12-1992, Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, , τ. Α', αρ.φύλλου 192.
- Πανταζής, Β. (2009). *Ανθρώπινα δικαιώματα, Δικαιώματα του Παιδιού και Εκπαίδευση*. Διάδραση. Αθήνα.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative research, Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. London: Sage Publications.
- Σουέρεφ, Α. (2012). *Κατανοώντας την έννοια των δικαιωμάτων του παιδιού στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σούνογλου, Μ., & Μιχαλοπούλου, Α. (2014). Η έννοια του πολίτη στο έργο του John Rawls. Προτάσεις και προοπτικές στο νηπιαγωγείο. *Πρακτικά 9^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της OMEP «Δεξιότητες ζωής. Προσωπική-Κοινωνική Ανάπτυξη στην Προσχολική και Πρώτη Σχολική Ηλικία»*. ISSN: 1106-5036 http://www.omep.gr/images/stories/pdf/OMEP_ThematikoTeychos_13.pdf
- Σούνογλου, Μ., & Μιχαλοπούλου, Α. (2012). Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Προσχολικής Εκπαίδευσης Ελλάδας, Κύπρου, Νέας Ζηλανδίας: συγκριτική θεώρηση. *Πρακτικά 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Προσχολικής Αγωγής «Η έρευνα στην παιδική ηλικία: Προσδιορίζοντας ένα νέο ερευνητικό τοπίο»*. ISSN:1790-8728. <http://www.pedagogy.gr/index.php/sunedria/praktika-sunedriwn>
- Taylor, M., & Percy-Smith, B. (2001). Children's participation: Learning from and for community development. *International Journal of Children's Rights*, 16(3), 379-394. <https://dx.doi.org/10.1163/157181808x311213>
- Thornberg, R. (2008). It's not fair! Pupils Criticisms of Voicing school rules. *Children and Society*, 22, 418-428. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1099-0860.2007.00121.x>
- Tibbitts, F. (2008). Human Rights Education. In Monisha Bajaj (ed.), *Encyclopedia of Peace Education*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Tsevereni, I. (2010). Towards an environmental education without scientific

knowledge: an attempt to create an action model based on children's experiences, emotions and perceptions about their environment. *Environmental Education Research*, 14, 2, 14-24.

Wardale, L., & Troake, S. (2003). *Keeping the family-In Mind*. Liverpool: Barnados.

White, S. (2002). Being, Becoming and Relationship: Conceptual Challenges of a Child Rights Approach—In Development. *The Journal of International Development*, 14, 1095-1104. <https://dx.doi.org/10.1002/jid.950>

Abstract

This study examines the Human Rights and the notion of citizenship under the prism of pedagogical science. The methodology that was followed was the experimental method. In a sample of 100 children -experimental group and control group held an intervention program with deepening axes of Human Rights and the concept of citizenship. The analysis of the findings presented in four axes. The first relates to the analysis of the responses of the two groups using quantitative data. The second axis concerns the discourse analysis of children's responses. The third axis relates to involve children and the fourth in the pop program of children's activities. In conclusion, according to the survey results, children may affect their participation shaping the curriculum at micro level but also affect their behavior in the macro. Children seem to understand a pedagogical context the concept of human rights and the concept of citizenship in their ability to influence the school and not only the daily life, respect the wishes of others, to understand the limits and restrictions in school and local community.

Key-words: curricula, human rights, citizenship, early childhood education

Μαρίνα Σούνογλου

Μεταδιδασκτορική ερευνήτρια, Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
E-mail: masounoglou@uth.gr

Αικατερίνη Μιχαλοπούλου

Καθηγήτρια, Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αργοναυτών & Φιλελλήνων, 382 21 Βόλος
Τηλ.: 24210 74814
E-mail: kmihal@uth.gr